

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Número 3, 2012 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI 10.2436/20.3001.02.46 | P. 13-28
Data de recepció: 1/06/2011 / Data d'admissió: 12/12/2011
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

D

emocràcia i dictadura en la intel·lectualitat catalana: el delicte Matteotti i la reflexió de Francesc Cambó

Giovanni C. Cattini

Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona
gccattini@ub.edu

resum

El debat al voltant dels conceptes de dictadura i democràcia és un element fonamental per entendre les coordenades culturals i polítiques que van caracteritzar les estratègies i els plantejaments de la intel·lectualitat entre les dues guerres mundials i que va llstar de manera eloqüent també la reflexió posterior. Força sovint s'ha reiterat que, a partir de les revolucions russa de 1917 i italiana de 1922, la intel·lectualitat s'hauria abocat a la disjuntiva socialisme o feixisme, donant com a periclitada la credibilitat dels ideals liberals i democràtics. La conjuntura política catalana presenta un element de reflexió suggerent respecte aquesta temàtica. Amb el present article, ens fixarem en el debat intel·lectual que es va donar a Catalunya al voltant del segrest i assassinat del diputat socialista italià Giacomo Matteotti (1885-1924). Aquests esdeveniments van coincidir amb la publicació d'una sèrie d'articles que reflexionaven precisament sobre el nexse entre democràcia i dictadura. Entre d'altres, cal remarcar l'aportació del líder catalanista conservador Francesc Cambó (1876-1947) al diari *La Veu de Catalunya*. Aquests articles de Cambó, recollits el mateix any en el llibre *Entorn del feixisme italià*, engendraren un aspre debat en contra del líder catalanista que transcendiren aquell context històric.

paraules clau

Feixisme, democràcia, dictadura, nacionalisme, intel·lectuals, Catalunya.

La postguerra i la irrupció de les dictadures com a sistemes de govern: Primo de Rivera i els regionalistes catalans

La profunda mutació del panorama estatal europeu, i amb ell de l'àrea mediterrània, fou un dels elements més destacables en els anys immediats al final de la Primera Guerra Mundial. L'impacte planetari de la Revolució Russa de 1917 i la desaparició de les dinasties que havien regnat a Rússia, i també a Alemanya, Àustria o a l'Imperi otomà generaren un nou escenari internacional en el qual les mateixes idees de democràcia i d'Estat liberal entraren en un llarg període

de crisi. Ho demostra el col·lapse d'Estats que, forjats al llarg del vuit-cents, es desplomaren inaugurant un període de suspensions de les llibertats constitucionals i optaren per sistemes dictatorials de govern, tal com va passar a l'àrea mediterrània amb els casos eloqüents d'Italià, Espanya, Portugal o Grècia¹. La ràpida concatenació dels esdeveniments italians havia representat un exemple allisonador per tota l'àrea mediterrània: a partir de 1919, la societat italiana vivia un esclat revolucionari conegut com Bienni roig, caracteritzat no només per les revoltes i insurreccions obreres sinó també pel nombre creixent de violències dels grups feixistes de Benito Mussolini. Precisament la violència d'aquests *camises negres* aconseguí capgirar les voluntats de l'últim govern liberal del país, que optà per entregar el poder a les mans de Mussolini, al final d'octubre de 1922, després que milers de feixistes s'apleguessin a la ciutat de Roma².

El republicà catalanista Amadeu Hurtado (1875-1950), home de confiança tant de Francesc Macià com de Niceto Alcalá Zamora, recordava en les seves memòries que el cap dels *camises negres* havia pres «el poder per imposar al país el seu nacionalisme delirant i establir resoludament una de [les] tantes dictadures de l'època». No deixa de ser suggerent que el mateix Hurtado establís una analogia entre els esdeveniments russos i els italians, afirmant que la dictadura italiana «marcava els progressos de la invasió de l'esperit gregari d'Orient»³. Cal remarcar que abans del llarg debat sobre la naturalesa dels totalitarismes⁴, l'opinió pública liberal subratllà les profundes analogies entre les dictadures socialista i feixista. En l'àmbit català, diferents intel·lectuals lligats als sectors autonomistes i nacionalistes reflexionaren des de bon principi subratllant aquesta analogia entre les diferents dictadures que havien de caracteritzar bona part del segle XX⁵. De la mateixa manera cal recordar que

---

1 R. GRIFFIN, *International Fascism: Theories, Causes, and the New Consensus*, London: Arnold, 1998; D. BERG-SCHLOSSE, J. MITCHELL (eds.), *Conditions of Democracy in Europe, 1919-1939*, New York: St. Martin's Press, 2000; J. W. BOREJSZA, *La escalada del odio. Movimientos y sistemas autoritarios y fascistas en Europa, 1919-1945*, Madrid: Siglo XXI, 2002.

2 Cf. F. FABBRI, *Le origini della guerra civile. L'Italia dalla Grande guerra al fascismo (1918-1921)*, Torino: UTET, 2009 i G. ALBANESE, *La marcia su Roma*, Roma: Laterza, 2006. Sobre les violències feixistes també M. FRANZINELLI, *Squadristi. Protagonisti e tecniche della violenza fascista. 1919-1922*, Milano: Mondadori, 2004.

3 A. HURTADO, *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps 1894-1936*, Barcelona: Ed. 62, p. 400 (1ª ed. Mèxic: Xaloc, 1956).

4 Cf. la veu totalitarisme en N. BOBBIO, N. MATTEUCCI, G. PASQUINO, *Dizionario di Politica*, Torí: UTET, 1983.

5 El debat inicial es pot consultar a G. C. CATTINI, «Democràcia versus dictadura: els intel·lectuals catalans entre la presa del poder del Mussolini i el cop d'Estat de Primo de Rivera»

la política internacional i els moviments nacionalistes europeus tingueren un paper importantíssim a l'hora de vertebrar els plantejaments i les estratègies del catalanisme polític⁶.

Tornant a la Península Italiana: a partir del 29 d'octubre, Mussolini s'esforçà per consolidar l'anomenada «Revolució Feixista», normalitzant la vida dels *camises negres*, incorporant-los al nou cos de policia de la Milícia Voluntària per a la Seguretat Nacional (MVSN) i impulsant una reforma electoral que li havia de donar una sòlida majoria per governar el país. Aquest pla es traduí en l'aprovació de la llei electoral «Acerbo» (novembre de 1923) que preveia un sistema majoritari amb premi a la llista que recollís el 25% del sufragi. Amb aquest nou marc jurídic, i sota una onada de violències de les esquadres feixistes, es realitzaren les eleccions de l'abril de 1926 que donaren el triomf a la Llista Nacional (conjunt de forces que aixoplugaven l'aliança entre el Partit Nacional Feixista, liberals i conservadors), que recollí més del 61% dels vots, i portaren a la quasi desaparició de l'oposició a la cambra italiana. El maig de 1924, el socialista moderat Giacomo Matteotti denunciava les irregularitats comeses en les eleccions anteriors i en reclamava l'anul·lació. Aquest diputat havia recollit proves que demostraven l'enorme corrupció que havia permès al feixisme arribar al poder, gràcies als ingents capitals rebuts de financers i industrials, que esperaven, a canvi, obtenir contractes. Corrupció que havia permès tant la creació de seccions feixistes arreu d'Itàlia,

---

a S. Serra (coord.), *Les investigacions recents del món contemporani a la Mediterrània*, Palma: Universitat de les Illes Balears, en premsa. Sobre l'impacte de la Primera Guerra mundial i de la dècada de 1920 en la intel·lectualitat catalana a E. UCÉLAY DE CAL, «La crisi de la postguerra» a P. GABRIEL (dir.) *Història de la cultura catalana. Vol. VIII: Primers Avantguardes (1918-1930)*, Barcelona: Edicions 62, 1997, p. 31-80; una visió de conjunt sobre la intel·lectualitat catalana del període a J. CASASSAS (coord.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Barcelona: Pòrtic, 1999. Pel que fa al debat sobre la recepció del feixisme a nivell espanyol es pot consultar la selecció de textos recollits per Manuelle PELOILLE, *Fascismo en ciernes. España 1922-1930. Textos recuperados*, Toulouse: Presses universitaires de Mirail, 2005.

6 X.M. NÚÑEZ SEIXAS, *Internacionalitzant el nacionalisme. El catalanisme polític i la qüestió nacional a Europa (1914-1936)*, Catarroja: Editorial Afers & Publicacions de la Universitat de València, 2010, però també cf. E. UCÉLAY DE CAL, «“El Mirall de Catalunya”: models internacionals en el desenvolupament del nacionalisme i del separatisme català, 1875-1923», a *Estudios de Historia Social*, 28-29 (1984), p. 213-219; «Moderni sogni girondini. Italiani, portoghesi e catalani nella rivoluzione repubblicana spagnola (1923-1938)» a *Quaderni del Circolo Carlo Rosselli*, n. 2 (1996), p. 67-86; «Entre el ejemplo italiano y el irlandés: la escisión generalizada de los nacionalismos hispanos 1919-1922» a *Ayer*, 63 (2006), p. 75-118. També J. BURGAYA, *La formulació del catalanisme conservador i els models «nacionals» coetanis. Premsa catalanista i moviments nacionalistes contemporanis*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1999 i de G. C. CATTINI, «L'edat de la violència i els nous nacionalismes: els intel·lectuals catalans i l'ocupació de la ciutat de Fiume (1919-1920)» a les *Actes del Primer Congrés Internacional Pere Anguera*, Reus- Tarragona, Universitat Rovira Virgili, en premsa.

com l'enriquiment sobtat de diferents exponents d'aquest moviment. A més a més, Matteotti havia arribat a descobrir un doble escàndol de dimensions colossals que podia enderrocar el règim: el tràfic de residus bèl·lics (des de les armes fins a roba i aliments) que l'Estat venia a preu rebaixat a comerciants i empresaris propers al règim i l'operació Sinclair Oil, amb la qual Mussolini pretenia deixar el mercat italià del petroli en monopoli al gegant nord-americà Standard Oil. Per evitar que tot això esdevingués de domini públic, un grup de feixistes segrestà a Roma Giacomo Matteotti, el 10 de juny de 1924. El misteri que envoltà la desaparició del diputat socialista fou desvelat el 16 d'agost següent quan es trobaren les seves despulles en una fossa a les portes de la capital italiana. L'oposició deixà el parlament italià en protesta, esperant que el rei mogués fitxa i fes dimitir al cap dels *camises negres*⁷.

Aquests esdeveniments foren àmpliament comentats per la premsa espanyola, tot i les tises de la censura del directori militar de Primo de Rivera. La dictadura germana feia aleshores els seus primers passos i era fruit de la conjunció de diferents factors⁸: la crisi estructural de l'Estat de la Restauració i la presència gairebé crònica dels militars en la vida pública. A tot això caldria afegir el descrèdit que envoltava els règims liberals a tot Europa, com també el creixent interès cap a l'anomenat *pretorianisme*, que féu pròpies les teories antiparlamentàries que circulaven profusament des del final del segle XIX. Diferenciant-se dels pronunciaments dels militars espanyols del Vuit-cents, Primo de Rivera portà al poder els militars amb la intenció de traslladar al conjunt de la ciutadania els valors i les actituds de l'Exèrcit.

Una altra raó de pes que explica el cop d'Estat rau en la crisi econòmica i social de la postguerra, en què els acomiadaments massius de les empreses tèxtils i siderúrgiques engendraren un conflicte entre els pistolers del Sindicat lliure i els de l'obrerisme àcrata que causà centenars de morts⁹.

---

7 Cf. M. CANALI, *Il delitto Matteotti*, Bolònia: Il Mulino, 2004.

8 E. GONZÁLEZ CALLEJA, *La España de Primo de Rivera. La modernización autoritaria 1923-1930*, Madrid: Alianza Editorial, 2005; DDAA, *La Europa de las dictaduras : de Mussolini a Primo de Rivera y Salazar*, Madrid: Temas de Hoy, 1997; S. BEN AMI, *La dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930*, Barcelona: Planeta, 1984; J. CASASSAS, *La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Barcelona: Anthropos, 1983.

9 Cf. A. BALCELLS, *Violència social i poder polític. Sis estudis sobre la Catalunya contemporània*, Barcelona: Pòrtic, 2001; id., *El pistolisme*, Barcelona: Pòrtic, 2009; S. BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona: Abadía de Montserrat, 1994; M. A. PRADAS BAENA, *L'Anarquisme i les lluites socials a Barcelona 1918-1923. La repressió obrera i la violència*, Barcelona: Abadía de Montserrat, 2003.

També la guerra del Rif era a les arrels del cop d'Estat: l'oficialitat de l'exèrcit criticava les Corts per com havien tractat el tema del desastre d'Annual i pel derrotisme i pacifisme dels polítics liberals. Els comandaments de l'exèrcit lamentaven que, en lloc d'impulsar una empenta bel·licista per acabar amb la resistència dels homes d'Abd el Krim —especialment després del desastre d'Annual de 1921—, la classe política liberal plantejava com a prioritaris els temes de la reducció i de la modernització de l'exèrcit.

Finalment, l'embranchida nacionalista a Catalunya fou un altre dels factors decisius que donaren l'empenta definitiva als militars per dur a terme el cop d'Estat, sobretot quan es pogué percebre que els sectors nacionalistes radicalitzats s'havien apropiat al món del treball català per una banda i per l'altra s'havien agermanat amb bascos i gallecs en la Triple Aliança de 1923.

Des de bon principi, la dictadura italiana esdevingué un model imitat i emulat pels moviments conservadors de tot Europa i que el mateix Primo de Rivera intentà també imitar. Aquesta novetat fou recollida en la major part de les memòries d'intel·lectuals del període: així, el periodista republicà Claudi Ametlla (1883-1968) afirmava que les teories feixistes havien intoxicat alguns homes propers al dictador que assumiren poder i intentaren justificar-se amb aquells plantejaments¹⁰, mentre que l'esmentat Hurtado comparava la dictadura espanyola a un clímax d'època compartit per països com ara Rússia, Itàlia, Grècia, Portugal, Hongria, Turquia, etc.¹¹, o el liberal regionalista Joan Garriga i Massó (1871-1956) insistia que la qüestió social no podia ser reconduïda pels «governos tornants, febles, indecisos i poc preparats» i que corria la veu que el rei Alfons XIII «cer[cava] el seu Mussolini». Al final fou el general Primo de Rivera qui va donar el pas cap al cop d'Estat. Aquest fou rebut amb expectació per una part de la societat catalana, perquè es pensava que les reiterades afirmacions «regionalistes» de Primo de Rivera anteriors al cop d'Estat tindrien l'objectiu d'arribar a enteses amb la Lliga¹². L'intel·lectual i escriptor noucentista Jaume

---

10 Claudi Ametlla deia de la dictadura de Primo de Rivera: «La primera part del govern de la Dictadura fou especialment de caràcter militar; la segona donà paper a alguns homes civils intoxicats per les teories feixistes que Mussolini havia entronitzat a Itàlia el 1922. Hom tractà força d'imitar aquest antecedent de la península germana, sense el qual és molt possible que ací no haguéssim conegut el règim antidemocràtic, o que hagués estat flor d'un dia. És corrent que els governs de força vulguin a posteriori justificar-se amb doctrines que, en aquest cas, l'exemple italià forní abundantament.» a C. AMETLLA, *Memòries polítiques*. Vol. II, Barcelona: Distribucions Catalònia, 1979, p. 57.

11 A. HURTADO, *Quaranta anys d'advocat...*, cit., p. 414.

12 J. GARRIGA I MASSÓ, *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*, Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 258 i ss. Cf. el coetani debat democràcia *versus* dictadura en la intel·lectualitat catalana a G. C. CATTINI, «Democràcia *versus* dictadura: els intel·lectuals catalans entre la presa del poder del Mussolini i el cop d'Estat de Primo de Rivera», *op cit.*

Bofill i Mates (1878-1933) va escriure que una gran part de la societat catalana va viure el cop d'Estat «amb una certa sensació d'alleujament» ja que considerava que els militars aturarien la violència social imperant a Catalunya, sanjarien la política espanyola i donarien ales a les peticions dels autonomistes catalans en contra dels plantejaments radicals dels minoritaris sectors separatistes¹³.

Ho reconeixia lacònicament el mateix expresident de la Mancomunitat de Catalunya l'arquitecte Puig Cadafalch quan, el febrer de 1930, recordava que el cop d'Estat havia estat ben rebut pels regionalistes catalans i per la burgesia del Principat perquè tothom esperava que l'acció enèrgica dels militars pogués dur la pau social a Catalunya i acabés amb la fictícia democràcia a nivell estatal espanyol¹⁴. De la mateixa manera, Francesc Cambó, carismàtic líder de la Lliga Regionalista des de 1917 i ministre en dos ocasions dels governs espanyols (1917-1921)¹⁵, també admetia a les seves memòries que Primo de Rivera, quan era Capità General de Catalunya, havia preparat el terreny per al cop d'Estat guanyant-se adhesions a diferents poblacions del Principat i cultivant bones relacions amb els responsables del moviment regionalista. Tot i això, Cambó remarcava la seva total no-participació en els esdeveniments, entre d'altres coses per haver decidit retirar-se de la política el juny del mateix 1923 i per estar de viatge amb el seu vaixell per Àsia Menor en el període en qüestió. De fet, asabentat per la premsa, hauria telegrafiat als militants més destacats de la Lliga per tal que no participessin i no es comprometessin en l'aventura dictatorial¹⁶.

---

13 J. BOFILL, *Valoració inicial de la dictadura* (manuscrit de gener de 1924) citat per J. CASASSAS, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933)*, Barcelona: Curial, 1980, p. 296-298.

14 Cf. J. PUIG CADAFALECH, «La Mancomunitat de Catalunya i el Dictador» a *La Veu de Catalunya*, 27 i 28 /II/1930 cit. per C.E. EHRlich, *Lliga Regionalista : Lliga Catalana, 1901-1936*, Barcelona: Institut Cambó - Editorial Alpha, 2004, p. 358. D'altra banda hi ha autors del període que, com Artur Perucho, recordaven que fins i tot hi havia hagut reunions prèvies al cop d'Estat en què els regionalistes havien negociat el seu recolzament al cop d'Estat de Primo de Rivera a canvi del reconeixement de l'autonomia catalana i de la instauració del proteccionisme econòmic (cf. A. PERUCHO, *Catalunya sota la Dictadura*, Barcelona: Proa, 1930, p. 16-21, cit. per J. CASASSAS, *La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Textos*, Barcelona: Anthropos, 1983, p. 77-80).

15 Sobre Cambó la biografia de referència continua sent l'obra de J. M. PABÓN, *Cambó*, 3 vols., Barcelona: Editorial Alpha, 1952-1969 (reeditat en un volum el 1999). Sobre el pensament de Cambó cf. J. CASASSAS, «Introducció als grans temes cambonians» a M. Roca Junyent (ed), *El món de Cambó*, Barcelona: Editorial Alpha, 2001, p. 13- 35 i idem, «Francesc Cambó Batlle i la seva aportació al catalanisme regeneracionista» a F. CAMBÓ, *El catalanisme regeneracionista* (a cura de J. Casassas), Barcelona: Edicions de la Magrana - Diputació de Barcelona, 1990, p. v- xxxvi; A. ALMENDRÓS, *Francesc Cambó: la forja d'un policy maker*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000 i de B. RIQUER, *Francesc Cambó: entre la Monarquia i la República*, Barcelona: Editorial Base, 2007.

16 F. CAMBÓ, *Memòries (1876-1936)*, Barcelona: Institut Alpha, 1981, p. 375-376. Sobre el període cf. J. M. ROIG I ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: un assaig de repressió cultural*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 1992.

Les forces polítiques contràries al regionalisme conservador acusaren aquest sector d'haver donat aixopluc als projectes de Primo de Rivera: la bona rebuda del general pels prohoms de la Lliga a la inauguració de l'Exposició del Moble el dia 14 de setembre de 1923 era suficient per demostrar aquesta intuïció. En un dels seus últims números, abans de ser clausurat per les autoritats, el diari àcrata *Solidaridad Obrera* acusava Cambó de «jueu errant», de no ser present a Catalunya i de tornar-hi segurament com a ministre tant aviat com el dictador el nomenés per al càrrec. El diari republicà *El Imparcial* ridiculitzava els regionalistes per ovacionar Primo de Rivera¹⁷.

L'escàndol internacional Matteotti i la reflexió de Cambó

Fos com fos, els contemporanis no podien passar per alt que precisament el líder regionalista Francesc Cambó havia afirmat, en una coneguda conferència que donà al Teatre del Centre de Madrid, la necessitat de sortir de la crisi social, econòmica i política mitjançant un cop d'autoritat, ja que segons la seva opinió: «els governs d'estructura més sòlida són avui aquells que vénen determinats per un home i giren al voltant d'un home»¹⁸.

A més a més, segons Garriga i Massó, Cambó havia reiterat que calia un govern dictatorial durant sis mesos per dur a terme els canvis legals que necessitava Espanya. No està de més recordar que el mateix Primo de Rivera en el seu manifest havia parlat d'«una letra a tres meses fecha»¹⁹.

La derogació de les prerrogatives de la Mancomunitat i la legislació lesiva amb la llengua i els símbols catalans contribuïren al refredament i a la creixent hostilitat dels regionalistes conservadors cap al general colpista.

No havia passat ni un any del cop d'Estat de Primo de Rivera que les notícies provinents d'Itàlia, que comentaven la desaparició del diputat socialista Giacomo Matteotti, assolien un relleu especial. L'enormitat del delictes representava una taca indeleble per al règim de Mussolini i donava una imatge negativa de la

17 Cf. «Alrededor del golpe de Estado» a *Solidaridad Obrera*, 21/IX/1923, p.1. Sobre la vida d'aquest diari S. TAVERA, *Solidaridad Obrera. El fer-se i desfer-se d'un diari anarcosindicalista (1915-1939)*, Barcelona: Diputació de Barcelona / Col·legi de periodistes de Catalunya, 1992 i sobre el període E. GONZÁLEZ CALLEJA, *La España de Primo de Rivera...* cit. i ídem, *El máuser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia en la crisis de la Restauración*, Madrid: CSC, 1999.

18 F. CAMBÓ, «L'actualitat social i política», Conferència donada per Francesc Cambó al Teatre del Centre de Madrid, el dia 10 d'abril de 1920, reproduïda en F. CAMBÓ, *El catalanisme regeneracionista*, cit., p. 231-244, la cita a p. 239.

19 J. GARRIGA I MASSÓ, *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*, cit., p. 261.

dictadura que, *mutatu mutandibus*, podia esquitxar a qualsevol tipus de règim autoritari i, especialment, al mateix règim espanyol, ja que el mateix Primo de Rivera no havia amagat mai la seva simpatia cap al líder dels *camises negres*²⁰. Cal remarcar que des de les columnes de la premsa propera als ideals catalanistes fou unànime el rebuig: el diari regionalista *La Veu de Catalunya* del 17 o 18 de juny dedicava la quasi totalitat de la secció de política exterior a explicar la desaparició del diputat socialista italià. Apareixia un editorial anònim, però segurament a càrrec del director del diari regionalista Joaquim Pellicena (1881-1938), que estigmatitzava el recurs reiterat a la violència per part dels feixistes que, com en el cas dels nacionalistes irlandesos, amenaçava d'entrar en una espiral de sang difícil d'aturar-se²¹.

Des de les planes del diari republicà *El Diluvio* es comentava la necessitat que tota la premsa, feixista o no feixista, demanés el restabliment de la llei moral i que es fes justícia²². Per la seva banda, el vell republicà Eusebi Corominas estigmatitzava tots els radicalismes polítics caracteritzats per «absurds demagògics» i els contraposava a la democràcia, entesa com el règim caracteritzat per la llibertat i el respecte cap als seus ciutadans: «un Govern sense màcula d'absolutisme és l'ideal suprem de la nostra política»²³.

Uns dies després, un editorial del mateix diari subratllava que la major part de l'opinió pública italiana demanava amb resolució el retorn de la sobirania parlamentària a Itàlia²⁴.

20 Sobre la simpatia de Primo de Rivera cap a Mussolini em permeto de remetre a G. C. CATTINI, *El gran complot. Qui va traïr Macià? La trama italiana*, Badalona: Ara Llibres, 2009, p. 181-203; també Cf. J. TÚSSEL, I. SAZ, «Mussolini y Primo de Rivera. Las relaciones políticas y diplomáticas de dos dictaduras mediterráneas», a *Italia y la guerra civil española*, Madrid: Centro de Estudios históricos, 1986, p. 171-245; S. SUEIRO SEOANE, «La política mediterránea de Primo de Rivera. El triángulo hispano-italo-francés», a *Espacio, Tiempo y Forma*, n. 1, 1987, p. 183-223; ídem, «El complot catalanista de Prats de Molló. Una intriga internacional oculta tras un suceso interno», a *Espacio, Tiempo y Forma*, n. 5, 1992, p. 385-396; ídem, *España en el Mediterráneo. Primo de Rivera y la «cuestión marroquí», 1923-1930*, Madrid: UNED, 1993; G. PALOMARES, *Mussolini y Primo de Rivera. Política exterior de dos dictadores*, Madrid: Eudema, 1989.

21 «El conreu de la violència» a *La Veu de Catalunya*, 18/VI/1924, p. 5.

22 «Un Gesto», *El Diluvio*, 18/VI/1924, p. 8.

23 E. COROMINAS CORNELL, «Los radicalismos políticos», *El Diluvio*, 22/VI/1924, p. 22. Continuava afirmant: «el ciutadà lliure, amb facultat de parlar i escriure, de concertar-se amb els altres ciutadans per a discutir i fixar les regles fonamentals del govern, és, al nostre parer, imprescindible per a la funció suprema del règim democràtic, que consisteix en l'aplicació de la llei, amb criteri més ampli o més restringit, sense minva del dret, contra el qual tot intent irrespectuós és criminal i punible».

24 «El parlamento en triunfo», a *El Diluvio*, 25/VI/1924, p. 7.

El 27 de juny, el diari republicà publicava un editorial, visiblement retallat per la censura, en què es conjecturava que Primo de Rivera s'inspirava en el govern de Mussolini a l'hora d'organitzar la política del seu Directori. El diari considerava que la dictadura italiana havia quedat malferida per l'afer Matteotti i blasmava la retòrica del cap del règim feixista²⁵.

Un rebuig especial al feixisme i una clara condemna de l'afer Matteotti el trobem també a les planes del diari *La Publicitat*, portaveu d'Acció Catalana. Especialment remarcables foren les intervencions de Josep Pla, que no dubtava a comparar el feixisme a un tumor dins de la societat europea i condemnava de la manera més rodona Mussolini i els seus *camises negres* per l'assassinat del «pobre Giacomo Matteotti»²⁶, acusant també la burgesia italiana de servir-se dels feixistes per acabar amb les reivindicacions socials del moviment obrer²⁷. Pla donaria a conèixer les notes que apareguren a la premsa italiana en aquella conjuntura amb les detencions de nombrosos feixistes per tot Itàlia. Aquests articles foren molt retallats per la censura del Directori militar de Primo de Rivera²⁸.

En les planes del diari d'Acció Catalana es publicarien també dues aportacions de J. V. Foix que mereixen una atenció particular. El dia 1 de juliol²⁹ apareixia el primer article d'aquest autor amb una nota de la redacció que recordava la llibertat d'opinió dels seus col·laboradors. Foix pretenia replicar als articles de Josep Pla, amb el qual havia tingut unes desavinences el 1920 des de les columnes de la revista *Monitor*³⁰. Ara reprenia l'esperit d'aquella polèmica,

---

25 «Fuegos artificiales», a *El Diluvio*, 27/VI/1924, p. 11.

26 J. P. [Josep PLA], «Els crims polítics. Giacomo Matteotti», a *La Publicitat*, 19/VI/1924, p. 1. Sobre el Pla i la producció de l'escriptor en aquests anys vegeu: M. GUSTÀ, «El Fascio de la primera hora vist per Josep Pla» a *L'Avenç*, n. 186 (1994), p. 10-15 i ampliat a ídem, *Els Orígens ideològics i literaris de Josep Pla*, Barcelona: Curial, 1995.

27 Josep Pla, «Després de l'assassinat de Matteotti. La davalla del feixisme», a *La Publicitat*, 20,VI/1924, p. 1.

28 Josep PLA, «Després de l'assassinat de Matteotti. La banda del Viminale», «Després de l'assassinat de Matteotti. La clau del Feixisme», «Després de l'assassinat de Matteotti. El Caporetto del Feixisme», «D'Itàlia. L'anvers del miracle feixista», «Itàlia. Farinacci», «Persistència de la crisi del feixisme», a *La Publicitat*, 22, 25, 26/VI, 5 i 30/VII i 13/VIII/1924, p. 1.

29 J. V. FOIX, «Aspectes del feixisme. L'expressió d'una voluntat nacional», a *La Publicitat*, 1/VII/1924, p.1.

30 Em remeto a la nota 5 i a més: M. GUERRERO, *J. V. Foix investigador en poesia*, Barcelona: Empúries, 1996 i P. GÓMEZ INGLADA, *Quinze anys de periodisme: les col·laboracions de J. V. Foix a La Publicitat (1922-1936)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2010. També E. UCELAY DE CAL, *El imperalismo catalán. Prat de la Riba, Cambó y la conquista moral de España*, Barcelona: Edhasa, 2003.

subratllant «que en el feixisme italià cal[ia] cercar-hi quelcom més que allò que té de reacció burgesa». Per això, en reivindicava elements que ell, com a nacionalista català, considerava dignes d'admiració: la revolució nacionalista, l'heroisme, la joventut, la renovació de la vella política, l'esperit d'abnegació i sacrifici i, sobretot, la manifestació col·lectiva d'un esperit nacional.

Deu dies després, i segurament davant les acusacions rebudes de filofeixisme³¹, Foix tornava a escriure sobre el règim de Mussolini, justificant la seva passió i il·lusió envers el moviment italià comparant-lo amb l'altre moviment que havia atret l'atenció seva i la de tot el món: la revolució soviètica. Foix considerava que ambdós esdeveniments compartien la mateixa visió d'Engels de la revolució, entesa com a «la més autoritària de les coses: perquè es tracta d'un acte segons el qual una part de la població imposa la pròpia voluntat a l'altre mitjançant fusells, baionetes i canons». Des d'aquesta perspectiva, subratllava que la vertadera diferència calia cercar-la entre les persones que defensaven la democràcia i les que eren partidàries de la dictadura –bé fos la dictadura d'una classe o bé la d'una nació– i sentenciava que «els que s'interessin pel desenrotllament de les lluites polítiques i socials a Europa, els cal, doncs, des d'un punt notablement intel·lectual, situar-se en un dels dos camps, en el de la Democràcia o en el de la Dictadura», i acabava dient que calia plorar tant el Matteotti assassinat a Itàlia com els Matteottis morts a Rússia o deportats a Sibèria³².

La reflexió sobre la complexitat del debat entre democràcia i dictadura ocupava diferents editorials del portaveu d'Acció Catalana en aquell mes de juliol de 1924, que prenién inspiració de la reflexió sobre l'impacte de la violència de la Primera Guerra Mundial en els països europeus i la bondat dels sistemes democràtics davant les noves dictadures³³, però també –i si la censura ho permetia– hi havia articles que reflectien les actuacions del règim de Primo de Rivera, que havia suprimit els càrrecs elegits per sufragi universal en els consistoris, substituint-los per personal nomenat directament pel Directori militar³⁴.

---

31 J.V. FOIX, «Motivacions italianes del feixisme» a *La Publicitat*, 11/07/1924, p.1.

32 L'autor deia que els defensors de la Democràcia havien de «combatre aferrissadament Roma feixista i Moscou bolxevista, la dictadura d'Estat nacional i la dictadura d'Estat de classe [...] i mostrar una indignació idèntica davant de la txeca italiana com davant de la txeca russa. Junt al Matteotti, assassinat amb tanta vilesa a Itàlia, els [als defensors de la Democràcia] cal plorar els Matteotti, socialistes també, assassinats a Rússia, o deportats a Sibèria. Combatre el feixisme amb catapultes democràtiques al servei de l'exèrcit de la revolució social i comunista no és cosa lloable [...]»

33 «El perill dels violents», «Austeritat democràtica», «La Guerra i el futur», «La malaltia de la violència» a *La Publicitat*, 19/VI, 9 /VII, 5/VIII i 14/IX/1924.

34 Cf. l'editorial «Les crisis municipals» a *La Publicitat*, 24/VII/1924, on s'afirmava: «així com

La centralitat del debat democràcia, liberalisme i dictadura havia de caracteritzar també l'atenció d'una sèrie de dinou articles sobre el feixisme que Francesc Cambó escriuria a *La Veu de Catalunya* entre el 16 de juliol i el 15 d'octubre de 1924 i que recolliria en un llibre traduït en pocs anys a diferents idiomes³⁵.

La comparació entre l'Itàlia que havia conegut el 1922 en ple bienni roig i la Itàlia normalitzada per la violència feixista de 1924 donava l'empenta al polític regionalista per escriure sobre el feixisme. Des del primer article, Cambó reflexionava sobre l'impacte de la Primera Guerra Mundial i sobre com aquest impacte havia engendrat dos moviments –el bolxevic i el feixista– agermanats pel fet de ser «lleialment antidemocràtics» i per renegar de la sobirania popular adjudicant el govern «a les minories que, per llur audàcia, per llur força, llur heroisme, han guanyat el dret a governar sobre els altres» (16/IX). En un altra intervenció no dubtava a comparar Lenin amb Mussolini, tot i considerar-los ben diferents, essent el líder socialista el paradigma d'un doctrinari mentre que el segon seria la personificació de l'home d'acció: «entre Lenin i Mussolini hi ha tot l'abisme que separa el món esclau del món llatí; l'Orient de l'Occident; el visionari solitari que es consuma en la foguerada interior, del llatí saturat de l'aire i del sol del Mediterrani» (24/IX). L'ús de la violència caracteritzava els règims bolxevic i feixista, però també la causa irlandesa, i en tots aquests casos es trobaven elements que suggerien la reflexió sobre els límits contradictoris de l'administració de la força (27/IX).

---

la doble experiència antidemocràtica de Rússia i d'Itàlia haurà donat, per contracop, un nou prestigi a l'idea democràtica, en l'àmplia esfera política, social i internacional, l'experiència passatgera dels municipis espanyols –i també la dels italians– portarà a una conclusió anàloga en l'esfera més limitada de la vida comunal. Encara que la democràcia no tingui virtuts positives, tindrà al seu favor el fet que els sistemes capaços de substituir-la són francament pitjors».

35 F. CAMBÓ, «El feixisme italià. I. Feixisme i bolxevisme», «II. La Itàlia de 1920», «III. La Itàlia de 1924», «IV. El desprestigi del Parlament», «V. Causes i remeis del desprestigi parlamentari», «VI. La decepció de la victòria», «VII. Els orígens immediats del feixisme», «VIII. En Mussolini i el seu feixisme», «IX. L'evolució doctrinal d'En Mussolini», «X. Justificant l'evolució d'En Mussolini», «XI. Característiques essencials de Mussolini», «XII. La força i la feblesa de la ideologia feixista», «XIII. Paral·lel entre Lenin i Mussolini», «XIV. Els fruits de la violència», «XV. Les conseqüències de l'assassinat de Matteotti», «XVI. El present i l'esdevenidor de la revolució feixista», «XVII. La democràcia i l'autoritat: els moderns Parlaments», «XVIII. Com s'és transformada la missió de l'Estat» i «Com nou òrgans han de venir a complir noves funcions» a *La Veu de Catalunya*, 15, 23 i 30/VII, 6, 13, 20 i 27/VIII, 3, 10, 13, 17, 20, 24 i 27/IX, 1, 4, 8, 11 i 15/X/1924. El llibre es titula: *Entorn el feixisme italià*, Barcelona: Editorial Catalana, 1924 (ed. castellana: 1925; ed. italiana 1925; ed. francesa: 1925). He resseguit la història de la traducció italiana d'aquesta obra i de *La Nacionalitat catalana* de Prat de la Riba, a G.C. CATTINI, «Joan Estelrich i l'Expansió Catalana. La traducció de Prat de la Riba i Cambó en la Itàlia feixista» a *Cercles. Revista d'Història Cultural* n. 12 (2009), p. 75–89 (consultable a: <http://www.raco.cat/index.php/Cercles/article/view/196513/298971>).

D'altra banda, el cas italià permetia a Cambó reflexionar sobre el desprestigi de la institució parlamentària i fer unes clares al·lusions a la realitat espanyola anterior al cop d'Estat de Primo de Rivera: aquest descrèdit de les institucions representatives no era una peculiaritat només italiana: era compartit per la major part dels països europeus i, especialment, dels llatins mediterranis. A més, el desprestigi dels Parlaments era anterior a la Primera Guerra mundial, tot i que el conflicte fou el revulsiu que acabà precipitant les contradiccions d'aquest sistema polític. El líder regionalista puntualitzava que els processos de democratització i d'eixamplament del sufragi, en lloc de materialitzar l'ideal de la concepció democràtica parlamentària del segle XIX —que havia fet creure «la virtualitat substantiva de fórmules abstractes» fent desconèixer «els valors reals»— havien materialitzat una realitat de farses democràtiques, de clientelismes i malversacions (6/VIII). Cambó considerava que això havia estat possible per la falta de cultura cívica del país, ja que només països on la consciència de ciutadania era arrelada en la població, podien oferir les condicions de consolidació d'una democràcia parlamentària real, com en el cas britànic, i no pas la pantomima que s'havia realitzat a l'àrea mediterrània (13/VIII). Així, el líder regionalista considerava que un cop d'Estat era «convenient i desitjable» si posava fi «a un sistema, a un règim infecund i abjecte, que conduïa fatalment el país a la ruïna, a l'afebliment, a la liquidació de tots els ressorts i energies vitals d'una nació» (20/IX).

Diferents articles analitzaven les condicions peculiars i especials que es donaren a Itàlia perquè el feixisme s'imposés, utilitzant, entre d'altres, elements d'història política i econòmica, però també apel·lant a teories pseudocientífiques sobre la naturalesa meridional dels pobles llatins, suposadament irracionals i propensos a secundar tot tipus de respostes violentes i insurreccionals, i on els teòrics del socialisme no havien estat mai compresos per les multituds, que adoraven els cabdills revolucionaris. No deixa de ser significatiu que aquesta teoria centrés les reflexions de Cambó en l'article publicat justament dues setmanes després del retrobament del fèretre de Giacomo Matteotti (27/VIII).

El líder regionalista glossava l'evolució de Mussolini i de les seves idees, caracteritzades per un criteri d'adaptació a les circumstàncies que havia permès l'evolució del primigeni feixisme republicà de 1919 al monàrquic de 1922. Aquest canvi havia estat possible pel caràcter pragmàtic del feixisme, que subordinava tot a l'imperialisme, a l'expansió i la grandesa italiana. En aquest marc, Cambó arribava a criticar Mussolini per haver-se deixat acorralar per l'oposició després del delictes Matteotti. La reacció del cap del feixisme, que havia fet detenir homes que l'havien acompanyat des del primer dia, o el cessament d'Emilio de Bono al Ministeri d'Interior i la seva substitució per Luigi Federzoni, un intel·lectual del món nacionalista italià, però no feixista de la primera hora, denotaven —segons el líder regionalista— una gran feblesa del dictador italià i la seva pròxima fi (1/X).

En els últims articles, a manera de balanç sobre «present i esdevenidor de la revolució feixista», Cambó tornava a comparar les dues revolucions, bolxevic i feixista, considerant que, de la primera, el món n'havia après «el fracàs absolut de la solució integral comunista», mentre que de la segona es podia deduir que havia deixat a Itàlia «una valor positiva indiscutible». Tot i això, lamentava que Mussolini s'hagués fet enrere a l'hora de dur la «revolució feixista» a les últimes conseqüències: «la transformació dels poders constitucionals de l'Estat suprimint, o modificant substancialment, el règim parlamentari». Aquesta experiència hauria estat la clau de volta del sistema i una aportació per a tots els pobles llatins³⁶.

En les últimes intervencions, el líder regionalista es reafirmava com a partidari de la democràcia, tot i que considerava que la intervenció del poble tenia uns efectes nefastos en els països llatins. De la mateixa manera, denunciava que les creixents interdependències dels Estats amb la política i l'economia mundial tenien repercussions en la vida de cada país amb un impacte abans impensable. Finalment, Cambó defensava que per delimitar el descrèdit del parlamentarisme i els perills de caure en dictadures calia impulsar règims presidencialistes a l'estil dels Estats Units d'Amèrica: aquí el president concentrava totes les funcions del poder executiu mentre el Parlament es limitava a les tasques legislatives.

El pronòstic de Cambó en referència al context italià i a l'esdevenidor del feixisme va diferir totalment de la realitat dels fets posteriors, ja que Mussolini no es deixà subordinar per l'oposició parlamentària i, el 3 de gener de 1925, impulsà la feixistització de la societat italiana, declarant nul·les les actes de diputat dels membres de l'oposició, perseguint i prohibint associacions, partits i sindicats que fossin hostils al feixisme.

Dins del marc de la legalitat i dels ulls de la censura, la premsa lligada al catalanisme polític i cultural seguirà el procés amb una eloqüent preocupació. El diari *La Publicitat* reiterà i defensà la superioritat de la democràcia liberal davant les opcions dictatorials que prenien cada vegada més pes en els sectors intel·lectuals³⁷. Aquests articles, escrits principalment per Antoni

---

36 O amb les seves paraules: «[Si Mussolini hagués suprimit el Parlament] –sí, contra el que jo crec possible, ho fes encara!– Mussolini i el feixisme haurien prestat un apreciable servei als pobles llatins d'Europa i, assenyaladament als pobles de la Península Ibèrica. Tant si l'assaig reeixís com si fracassés, tant si es trobava la fórmula ideal com si tan sols es demostrava la ineficàcia d'una fórmula, el profit de la lliçó fóra considerable. I, en aquesta matèria, de les noves institucions polítiques a donar als pobles, és millor, si possible, que l'assaig es faci en casa d'altri que en casa pròpia, perquè, tot sovint, aquestes lliçons són lliçons cares i no sempre la glòria d'haver-les donades paga els dolors i les molèsties de l'estrena.» (4/X/ 1924)

37 Cf. les editorials: «La pitjor malura», «L'objectivitat de la democràcia», «Jocs de mans allà a Moscou», «De Roma a Londres», «El criteri qualitatiu en el sufragi», «Cal partir del sufragi

Rovira Virgili, foren també recollits en un llibre³⁸ que fou una vertadera reivindicació de la democràcia i del liberalisme. Els articles de Rovira estaven impregnats de les idees de Benedetto Croce —a qui el mateix Rovira contribuï a popularitzar entre els lectors catalans, escrivint sobre ell tant en el diari en qüestió com en la recentment nascuda *Revista de Catalunya*³⁹. Precisament en aquesta revista Rovira Virgili dedicà un ampli article centrat en el pensament de Francesc Cambó, a qui qualificà com a «gran enginyer», com a administrador competent i capaç de «vèncer les dificultats materials, mecàniques i tècniques». Tot i això, li retreia que per a ser un bon polític li faltaven dues qualitats: «el sentit de l'orientació fixa» i «la facultat de conèixer els homes i de copsar les realitats humanes». O sigui, Rovira acusava Cambó de no subordinar la seva política en base a programes, sinó d'actuar segons un pragmatisme de *Realpolitik* que obeïa més al «subjectivisme» que no pas a un coneixement matisat de la realitat⁴⁰.

Molt més aspres foren les crítiques a Cambó que aparegueren en el portaveu republicà federal *El Diluvio*⁴¹. Especialment cal destacar un article d'Àngel Samblancat, qui escrigué la més dura requisitòria contra el polític regionalista. Samblancat considerava que l'autor d'*Entorn del feixisme italià* feia «gala en aquesta obra, una vegada més, del seu brutal positivisme, del seu incomparable cinisme, de l'absolut menyspreu que li mereixen la intel·ligència i la virtut». De seguida, l'acusava de ser massa complaent amb el dictador italià, fet que interpretava pel fet que a «tots dos els abraça la mateixa set d'autoritat,

---

universal», «Els específics miraculosos», «La tradició en la política», «Els vots i els llocs», «L'organització política», «Els principis lliberals», «El gran invent d'Itàlia», «Aquella República», «Les novetats prehistòriques», «Pessimisme i optimisme» a *La Publicitat*, 5, 8, 9, 11 /X/1924; 14, 18, 22 /XI/1924; 6, 10, 12, 29 i 30/XII/1924; 3, 4, 7 /I/1925. I els articles de J. Pla, «La política exterior del feixisme», «La situació política a Itàlia», «La fase final del feixisme», «Els factors del Feixisme», «Mussolini venedor de fums» a ídem, 19, 24, 27, 30/XII/1924; 2/I/1925.

38 A. ROVIRA VIRGILI, *Defensa de la democràcia*, Barcelona: Fundació Valentí Almirall, 1930 (ara: Pòrtic 2010).

39 Cf. A. R. V. «Professors, filòsofs i poetes», «Benedetto Croce i el lliberalisme» a *La Revista de Catalunya* n 7 (1925), p. 105-106; n.10 (1925), p. 406-407.

40 A. ROVIRA VIRGILI, «Notes per a l'estudi dels polítics catalans. Francesc Cambó com a polític» a *La Revista de Catalunya* . n 7 (1925), p. 221-230. Aquest estudi fou recollit per ROVIRA VIRGILI en el seu llibre sobre els polítics catalans: *Els polítics catalans: Enric Prat de la Riba, Ildefons Sunyol, Jaume Carner, Joaquim Lluhi i Ressech, Francesc Cambó*, Barcelona: Tipografia Occitània, 1929 (Hi ha edició de 1978 amb pròleg de Josep Benet).

41 Cf. VIR, «La ideas del doctor Cambó», o M. SERRA, «Pi y Margall y N. Estévanez», a *El Diluvio*, 14/IX/1924, p. 17 i 4/X/1924, p. 15.

de jerarquia, de disciplina. Tos dos senten el mateix apetit de Poder, de Govern, més o menys absolut»⁴².

El diari *El Diluvio* no es cansà de criticar la involució política italiana reiterant que el sentit de la història moderna era la tendència a la democratització de la societat⁴³. En aquest context, el citat article de Samblancat sobre Cambó transmetia un rebuig i una animadversió que els republicans catalans no dissimulaven i que tenia les seves arrels en la suposada traïció de Cambó a l'intent revolucionari de l'estiu de 1917, quan l'Assemblea de parlamentaris, convocada a Barcelona, havia coquetejat amb la vaga obrera de l'agost, per després tirar-se enrere i donar suport al govern d'unitat nacional amb la intervenció de dos parlamentaris de la Lliga (Felip Rodés i Joan Ventosa). Era el prelude de la intervenció ministerial que farà entrar el mateix Cambó en el govern de salvació nacional encapçalat per Antoni Maura; primer, el 1918, com a ministre de Foment, i més tard, el 1921, com a ministre de Finances.

Ja al començament de la Segona República espanyola Samblancat reiterava les seves crítiques a Cambó i els seus homes acusant-los de «*materialismo y fenicianismo nauseante*»⁴⁴. A aquestes apreciacions se sumarien aviat les acusacions d'alguns intel·lectuals de l'esquerra socialista i comunista, catalana i espanyola, que no dubtaren a veure el líder de la Lliga Regionalista com a principal avalador del colpisme de Primo de Rivera. Tot i que el 1929 Cambó publicà el llibre *Les dictadures*, en què remarcava la seva preferència pels sistemes democràtics i plantejava la dificultat de sortida d'una dictadura⁴⁵, la radicalització del debat intel·lectual el posicionava ja com a un dels homes de la dictadura, com es titulava expressament el citadíssim llibre de Joaquim Maurín (1896-1973). L'intel·-

---

42 A. SAMBLANCAT, «Un parto de Cambó», a *El Diluvio*, 10/1/1925, p. 12.

43 Cf. F. URRECHA, «Breviario laico. Cabo suelto», s. a., «Filofascismo»; E. COROMINAS CORNELL, «Por la paz de Europa. El fascismo en decadencia»; s. a., «La revolución se ha hecho conservadora»; E. COROMINAS CORNELL, «En Ginebra: desde Italia: el mundo asiático»; M. DOMINGO, «Orientaciones. Del régimen monárquico al p régimen parlamentario»; ídem, «La autoridad democrática no se desea»; ídem, «La violencia contraproducente»; s. a., «Las naciones parlamentarias»; M. Domingo, «Mussolini i Mac Donald»; A. GUERRA, «El sufragio universal»; E. COROMINAS CORNELL, «Aspectos de la política internacional: la dictadura en Italia»; s. a., «El silencio italiano», s. a. «El fascismo a la baja» a *El Diluvio*, 7/IX/ 1924, p. 13; 11/IX/1924, p. 7; 14/XI/1924, p. 19; 18/IX/1924, p. 8; 21/X/1921, p. 20; 26/IX/1924, p. 19; 1/X/1924, p. 11; 8/X/1924, p. 15; 22/X/1924, p. 8; 1/XI/ 1924, p. 26; 4/XI/ 1924, p.23; 16/XI/1924, p. 23; 22/XI/1924, p. 9; 29/XI/1924, p. 9.

44 A. SAMBLANCAT, *El caudillo de la Estrella (Maciá)*, Barcelona: El Pasquín del pueblo, s.d., p.7.

45 F. CAMBÓ, *Les dictadures dels nostres dies*, Barcelona: Editorial Catalònia, 1929. Una visió resumida del debat en P. Gabriel, «Reflexions polítiques davant la crisi dels Estats liberals» a P. GABRIEL (dir.) *Història de la cultura catalana. Vòl. VIII...* cit. p.81-102.

lectual comunista considerava que el polític regionalista català havia publicat *Entorn del feixisme italià* amb l'objectiu de «servir de guia al dictador» mentre que *Les dictadures* representava «la Guia del perfecte dictador per a deixar de ser-ho»⁴⁶. No menys durs seran els tons utilitzats per Andreu Nin (1892-1937) que dedicava tot el seu estudi *Les dictadures dels nostres dies*⁴⁷ per replicar, des d'una òptica marxista, els continguts del llibre de Cambó.

Aquestes aportacions s'allunyaven de la reflexió sobre la naturalesa del debat dictadura i democràcia que havia caracteritzat els primers difícils anys de la postguerra europea, quan bona part dels Estats liberals europeus es desplomaren davant unes instàncies dictatorials que havien de perpetuar-se en les dècades següents. Amb la dècada de 1930 començava un període d'una confrontació més aspra i part de la intel·lectualitat catalana evolucionava cap a l'acceptació d'una creixent radicalització fascinada pels règims totalitaris, que semblaven personificar l'actualitat d'un nou curs històric.

---

46 J. MAURÍN, *Los Hombres de la dictadura*, Barcelona: Anagrama, 1975, p. 94-95 i 112-113 (1ª ed. Madrid: Cénit, 1930).

47 A. NIN, *Les dictadures dels nostres dies*, Barcelona: Llibreria Catalònia, 1930.